

K I N D E R P O C K E N

E N M A S E L E N,

*Na haren Aerd, Oorfaecken, Ken-teecken, Voor-teecken, en
Geneſinge, Recht-matigh Beſchreven*

Door

W I L L E M S W I N N A S,

Doctor der Stede van den B R I E L.

Het I. Capittel.

Van de Benaminge der Kinder P O C K E N en M A S E L E N.

De *Kind*er P O C K E N, alſoo ſy met die P O C K E N, de welke by ons de *Spaenſche* P O C K E N genaemt werden, geen ghemeneſchap en hebben, en ſchijnen oock hare *Pockige* naem van de ſelve niet ontleent te hebben: het welke dies te klaerder blijktt, om dat ſy lange voor de andere, jae buyten twijfel

van eeuw tot eeuw het menſchelijck geſlacht, voornamentlijck in dit gedeelte van de *Werelt-kloot*, beſwaert hebben: maer veel eer hier van daen, om dat ſy het gantſche *lichaem* bobbels, puyſtigh, en Pocks-gewijs bekleeden, ſoo dat deſe naem in onſe tale van hare geſtalte ſchijnt af-komſtigh te zijn. Doch wat de by-naem van *Kind*er P O C K E N aengaet, die wert hierom alſoo uytgedruckt, om dat deſe *Steecke* meelt den *Kind*eren, minder de *Volwaffene*, en alderminſt de *Oude* luyden gemeen is, gelijk als *Fracontorius Lib. 2. de Morbis cap. 2.* ſulcks getuygt. In't *Griecks* (want by den *Griecken* heft deſe ſieckte oock al in ſwangh gegaen, gelijk men uyt de ſchriften van *Hippocrater* en *Galenus* kan af-meten) werden ſy genaemt *Exanthmata*. In't *Latijn* hieten ſy *Variola*, *quasi parvi vari*, als of men ſeyde *kleyne Steen-puyſkens*, om de gelijckheit die ſy, nae het gevoelen van ſommige, met de *Steen-puyſten*, die anders alleen in het aengeſicht opkomen, hebben. Doch wat hier van is of niet, en behoeven wy ſoo naeuw keurigh niet te onderſoecken, alſooder onſe Tale weynigh aen gelegen is, dewijl de naem in onſe Tale van deſelve niet af-komſtigh en is.

Maer wat de M A S E L E N belanght (de welke met deſe P O C K E N ſoo naeuwen over een komſte hebben, dat ſy nauwelijcks yets als ten opſicht van hare geſtalte van de ſelve ſchijnen te verſchillen, (zerom ick hier oock van

beyde onder een gemengelt voorgenomen hebbe te handelen) die ſchijnen haren naem in onſe Tale ontleent te hebben van het *Latijnsche* woort *Macula*, het welck beteyckent een *Flack*, om dat ſy het *Lichaem* met veele flacken bekladden. Deſe werden genaemt in't *Griecks* *Eëhymata*, in't *Latijn* *Morbilli*, *quasi parvi morbi*, of kleyne ſieckte, dat is, een kleyne *Pest*, want de *Pest* wert veeltijds door hare uytſteekentheit de *Steecke* genaemt, niet alleen in onſe Tale, maer oock ſelſ in de *Latijnsche*: en deſe dan een kleyne *Pest*, dewijl ſy nevens deſe P O C K E N een ſeer naeuwe over-een-komſte met de *Peste* hebben, 't welck *Aueruus 4. Colliger. cap. 37.* oock ſchijnt uyt te drucken, wanneer hy ſeyt, dat alle Koortſen daer *Pocken* of *Maselen*, (die hy *Barbor* noemt) by zijn, peſtilentiael zijn.

Het II. Capittel.

Van de Beſchrijvinge deſer P O C K E N en M A S E L E N, mitgaders van de Deelen die hier te liden hebben.

OM tot nader kenniſſe van deſe ſieckte te komen, ſal't ſeer dienſtigh zijn, yeder in 't byſonder eens af te gaen malen.

Wat dan belanght de *Kind*er P O C K E N dat zijn *hooge*, *opgehevne* etterighe *puyſkens*, dewelcke in het *buytenſte* vel van het *lichaem*, en in die deelen die het vel gelijck zijn, *van een ſeekere* woght, op een *byſondere* manier *verdorven*, en door een *reynighe* van het *bloede* uytgedreven zijnde, met een *ſlage* koorts opkomen.

De M A S E L E N zijn *kleyne* *roode* *flackjes* of *ſtipjes*, die *van gelijcke* in het *vel* en in die deelen die het *vel* gelijck zijn, *van gelijcke* doch *dunſter* woght, mede op een *byſondere* manier *verdorven* en uytgedreven zijnde, met een *ſlage* *koortſe* woortkemen.

Dit zijn dan *puyſkens*, *flackjes* of *ſtipjes*, waer uyt blijktt dat dit een *ſieckte* is van een *vermeerderde* *grootheit*. Want de *vermeerderde* *grootheit* wert genomen of *natuerelijck*, wanneer door *natuerelijcke* middelen de deelen boven de

N n   natue.

natuereijke mate aangewassen en toegenomen zijn: ofte *onnatuereijke*, de welke uyt onnatuereijke *oorfaecken* haer begin nemende, van gelijcke het *lichaem* ofte eenige gedeelten van het selve, boven de natuereijke mate doet vergrooten. Onder dit laetste brengen wy hier dese *sieckte*, dewijl sy uyt onnatuereijke *oorfaecken* haer begin nemende, het *lichaem*, en voornamentlijk die *deelen*, de welke hier van besmet werden, in een meerder als natuereijke groote doet opswellen.

De *deelen*, de welke in dese *sieckte* te lijden hebben, zijn geseght te zijn het *vel*, en foodanige deelen die met het *vel* eenige gelijckheit hebben, ofte de plaetse van het selve bekleeden: welke zijn of *uytwendige*, of *inwendige*.

Onder de *uytwendige* zijnder geene uytgefondert: want behalven dat het *vel* van dese *Pocken* over al bekleedt wert, soo komen sy oock den *neus* en *oogen* bestormen, soo dat sy dickwils in het eene den *reuck*, en in de andere het *gesichte* komen te berooven en wegh te nemen. Welck laetste nu onlanghs ons in veele kinderen is voorgekomen, die, nae dat haer de *Роскен* al schenen verlaten te hebben, en hare rooven al by na verdrooght en afgevalen waren, nieuwe *Роскен* op hare oogen gekregen hebben, waer door haer 't *gesicht* seer ellendigh benomen is geweest.

De *inwendige deelen*, die hier van meest beschadicht werden, zijn den *Gorgel*, de *Lange* met hare *pijpe*, de *Darmen*, en de *Nieren*, hoewel ick hier niet en loochene, dat oock alle de andere dit quaet eenigins aen haer buytenste gedeelten en *oliefen*, op deselve manier gelijck het buytenste *vel* van het lichaem komen te gevoelen, dewijl het selve in vele *afgestorve* en naderhandt geopende *lichamen* met de ooge selfs gesien is. *Fernelius*, Lib. 2. cap. 12. de *aludit*. getuyght dat de kinderen selfs in 's moeders lichaem met dese sieckte besmet werden, het welke my oock in sekere vrouw is voorgekomen, die in 't laetste van haer dracht de kinder *Pocken* gekregen hebbende, na hare genefingh een kindt vol rooven en *Pock-vlaeken* ter werelt gebracht heeft. En op dat ick het gevoelen van *Ambrosius Paræ* Lib. 20. cap. 1. bevestige, de welke schrijft verscheyde malen gesien te hebben dat het gebeente oock van dese *Pocken* niet anders als van *Spaensche Pocken* verrot, verdorven, en opgegeten is geweest, is het sulcks dat ick een oogh-getuyge van seecker kindt ben geweest, het welke in dese sieckte foodanigen verrotheyt en verwormtheyt in de boven kaeck gekregen heeft, dat het seer jammerlijck met quetsingh van het aengesicht is komen te overlijden. Waer uyt dan klareljck blijckt datter nauwelijcks een deel van het geheele lichaem onbeschadicht blijft.

Het III. Capittel.

Van de Oorfaeck deser Sieckte.

DE *oorfaeck* deser *sieckte*, den *Grieken* niet al te naukeurigh bekend, sullen wy hier, om de lichtigheydts wille, tweevoudigh stellen: te weten, de *inwendige* ofte de *voornaemste*, waer uyt dese *Pocken* en *Mafelen* voortkoren en bestaan: en de *uytwendige* ofte de *opwekkende*,

de welke van buyten aenkomende de *inwendige* opweckt en acntoockt. De *inwendige* ofte *voornaemste oorfaeck* is een sekere voght, de welke (gelijck wy al voorens geseght hebben) op een bysondere manier verdorven, door een *ruyng* des *bloeds* van het selve afgescheyden, en in het buytenste *vel* van het lichaem uytgeworpen zijnde, dese *puyskens* en *staeckjens* voortbrenght.

Dese *verdorve voght*, hoewel sy in alle lichamen de een en de selve voortkomingh heeft, so is sy nochtans na de gematighey van de lichamen oock bysonderlijck gematight: want in sommige is sy *Galachtigh*, in sommige slijmigh, in andere swaermoedig, in andere heldt sy meer na het *bloedt* toe, het welke ons de *Pocken* selve aenwijsen.

Doch aengemerckt zijnde dat dese *sieckte* alle menschen soo gemeen is, datter nauwelijcks een onder duyfent, ten sy hy het selve met de doot voorkomt, gevonden wert, die dese *smerte* niet eens in sijn leven komt te gevoelen, wert'er seer onder de *Artsen* getwist, wat dit voor een *voght* is, en waer de selve juyft in alle lichamen soo van daen komt. De *Arabiers*, *Avicenna* en *Averroës*, stellen dese *voght* de *overblijvende ruylighey van het Moederlijcke bloedt*, waer mede de *vrucht*, noch in 's *Moeders* lichaem zijnde, gevoed is geweest. Andere strijden hier seer tegen, en seggen, indien het *Mane-stondigh bloedt* oorfaeck van dese *sieckte* is, waerom dat dan oock de swangere vrouwen, en die, de welke de stonden opgeslagen zijn, hier van niet meer als andere en werden aengetroffen? Ten tweeden, soo meenen sy dat het onmogelijck soude zijn, dat dit *quaedt* tot in den hoogen ouderdom verborgen soude kunnen blijven. En ten derden seggen sy sulcks oock niet waerschijnelijck te zijn, dewijl sommige tot twee of drie reysen toe dese *sieckte* onderworpen zijn. Hier door dan van den rechten wegh afdwaelende, beschuldigen sommige alleen een algemeyne quade en verdorven *lucht*, en meenen dat die de goede *vochten* in onse lichamen alsoo komt te bederven, dat de selve oorfaeck van dit quaedt werden. Andere leggen op de gulfigheydt der kinderen in het nuttigen van spijs en dranck. Doch alsoe dese uytwendig zijn, en op de eene en de selve manier alle lichamen niet en doen veranderen, en kunnen sy oock de eene en de selve verdorventhey in alle lichamen niet invoeren, maer wel de verdorventheydt in de lichamen ingevoert zijnde, opwecken, waerom sy hier nae onder de uytwendige oorfaecken sullen opgetelt werden.

Wat dan belanght de antwoordt op haer voorwerpsel, namentlijck: dat een swangere vrouw, en die, dewelcke haer stonden opgeslagen zijn, dese *sieckte* niet meer als andere onderworpen zijn: sulcks geschiedt voor eerst om dat de selfstandighey van hare vaste gedeelten niet uyt dit *Mane-stondigh bloedt* en bestaet, maer dat het of tot voedtsel van de *vrucht* streckt, ofte door de *Vaeten* in het lichaem dwaelt. Ten anderen, soo is den drift van dit *Mane-stondigh bloedt*, niet na het *vel* toe, maer nae de *Lijf-moeder* van de natuer verordoncort. Ten derden, soo beschadicht het oock sijn eygen lichaem waer van het sijn voortkomingh heeft, soo seer niet, als eens anders daer het wert ingedrongen.

Aengaende het tweede: dat het quaedt soo lange in het lichaem verborgen blijft: sulcks gebeurt meermal, en

voornamelijk in erf-siekten, die uyt het verdorven zaet haer oorpronck nemen: waarom soude het dan oock niet kunnen geschieden in een siekte die uyt het Mane-stondig bloed voortkomt? De oorfaeck van het lang verblijft in 't lichaam kan zijn, of de taeyhey van de vocht, of de dickhey van het vel, of de swackhey van de natuer, dewelcke in de jonckhey niet machtigh genoeg zijnde, dit quaedt uyt te drijven, in den ouderdom het selve met meerder kracht komt uyt te werpen.

Op het derde, namenlijck dat sommige tot twee of drie reyen toe dese siekte onderworpen zijn, antwoorde ick sulcks te geschieden door de swackhey van de natuerlijcke warmte, de welcke in eene reys het quaedt niet konnende uyt drijven, naederhandt, vermeerert zijnde, de uyt-drijvingh hervat. Ick sal dan het gevoelen van de Arabiers beweerden.

Dit vast gestelt zijnde, dat dese siekte soo algemeen aen het menschelijck geslacht is, dat alle menschen (gelijcker stracks geseght is) de selve eens in haer leven moeten besueven, volght oock dat sy soo een algemeene oorfaeck, waer uyt sy voortkomt en befaat, moet hebben, die van gelijcken aen alle menschen gemeen is: en alsoo daer niet kan gevonden werden, dat aen ons menschen lichamen algemeender is al de beginselen van onse voortkomingh, soo volght ten tweeden, dat dese hier oorfaeck van zijn moeten. Dese beginselen zijn het zaedt en het Moederlijck bloed.

Wat het zaedt belangt, dat het selve hier oorfaeck van zijn soude, en werdt by niemandt voor de waarhey aengenomen. Want alle de siekten de welck door des ouders zaedt in de kinderen veroorfaeckt werden, werden erf-siekten genaemt, om datse de kinderen van hare ouders erven: waer toe vereyft wert dat de ouders op die tijd en dat selve oogeblick van hare voorttelingh de selve siekte ofte opentlijck, ofte ten minsten bedecktlijck gehadt hebben, soo datter in hare lichamen een verborgen geneghenheit tot foodanigen siekte geschuylt heeft, waer door het zaedt verdorven zijnde, de nakomelingen met de selve siekte besmet werden. Maer wat gemeenschap heeft dit met dese siekte? Want wat ouders hebben oyt de KINDERPOCKEN of MASELEN gehadt op die selve tijd wanneer sy haere KINDEREN voort-teelden? En wat de verborgen geneghenheit tot dese siekte, die in het lichaam mochte schuylen, aengaet, die seggen wy, nae dat de mensch gepoekt heeft, daer niet meer in te zijn, dewijl yeder mensch (ick spreke van de meeste) maer eens in sijn geheele leven POKKEN en MASELEN. Ten anderen, so blijven die siekten, die door het verdorven zaedt der ouders in de kinderen veroorfaeckt werden, den kinderen haer gantsche leven by: daer nochtans dese KINDERPOCKEN en MASELEN de menschen maer eens voor eenighe weynige dagen in haer geheele leven quellen. Het welcke aldus beweert zijnde, en onder de beginselen van onse voortkomingh het moederlijcke bloedt alleen overblijvende, blijkt oock klarelijck dat het selve hier alleen oorfaeck van zijn moet: het welck ick nu klaender sal aenwijsen.

De vrucht in 's moeders lichaam haer gestel verkregen hebbende; moet voedsel uyt het selve lichaam trecken,

indien sy tot een seeckere groote groeyen soude: dit voedsel en is niet anders als het Mane-stondigh bloedt, het welke de moeder toebrengh. Hier uyt treckt en suygh de vrucht voor eerst het beste en suyverste: maer metter tijdt grooter en grooter werdende, en meerder voedsel van doen hebbende, treckt sy met het goede bloedt oock veel vuyle vochten, die met het Mane-stondigh bloedt door de langhduerige stillant vermenght zijn, in sich, de welke door de teerhey en swackhey van de natuer als dan niet wel overwonen en uytgeworpen kunnen werden, maer blijven vermenght met het goede voedsel, en trecken in tot in de binnente ghedeelten van het lichaam. Naderhandt, het kindt buyten 's moeders lichaam een tijd lang geleefte hebbende, en stercker en stercker geworden zijnde, werdt de natuer ten laetsten dese vuyligheyd meester, de welke sy (soo ras daer een opweckende oorfaeck by komt) van het goede afscheydt, en uyt het lichaam uyt drijft, het welck geschiedt door een arbeidingh en reuyingh van het bloedt, waer door de vuyligheyd uyt de binnente groote Vaten nae de buytenste kleyne, en van dese nae het vel en buytenste ghedeelten van het lichaam toegedreven werdt. Hier nu zijnde, ontleedt dese vuyle vocht door hare vierigheyd soo het vel, dat het over en over, voor eerst met roode vlackjes bekladt werdt, die haer selven in vuurige puyskens meer en meer verheffende en tot sweeren komende, by ons de Kinder Pocken genaemt werden: doch indien het door de dunhey van de vocht slackjens blijven, noemen wy 't de MASELEN. Soo dat het verschil van de veroorfaekende vocht alleen befaat in dichte en dunte, meerder en minder hitte, gelijk Epiphanius Ferdinandus Histor. Laevvrij. en met hem meer andere gevoelen.

Dese arbeidingh en reuyingh van het bloedt, verweckt foodanigen veranderingh in het lichaam, datter een stige Koortse door veroorfaeckt werdt, dewelcke in den eenen swaerder, in den anderen lichter is, nae dat den arbeyd groot of kleyn is, jae in sommige werdt oock gantsch geen Koortse bevonden, gelijk Johan. Schenckius, in obs. Lib. 6. de Morb. epidem. verhaelt, 't welck seer selde geschiedt. Dit is een seer quade, vierige, en besmettelijck Koortse, de welke somwijlen Hart-kloppingen, Hart-vangen, en ongeselijcke Roolopen veroorfaeckt: doch eyndicht veertijds wanneer de POKKEN en MASELEN uytgekomen zijn.

Tot noch toe hebben wy gehandelt van de inwendige en voornaemste oorfaeck deser siekte, nu sullen wy gaen sprecken van de uytwendige en opweckende oorfaecken: te weten, van die dingen de welke de inwendige aenstoocken, opwecken, en het bloedt tot een koocking en reuying brengen.

Dese zijn of natuerlijck, gelijk de gematigheyd van het lichaam, de tijden van ons leven, en diergelijcke: ofte niet natuerlijck, gelijk de Lucht, spijts en drauck, bewegingh en stilt, slaep en wakings, dingen die uytgeworpen en ingehouden werden, en de beweginge van het gewoet: ofte tegens de natuer gelijk een siekte, de oorfaeck van een siekte, en de toevallen.

Wat voor eerst onder de natuerlijcke de tijden van ons leven, en de gematigheyd aengaet, wy sien dat klarer, dat

de eene *tijde van ons leven* bequamer is om dese *steekte* op te wecken als de andere, en van gelijcke oock de eene *gematigheyt*, als de andere: want in de *kindsche jaeren* wanneer onse *lichamen* seer weeck en vochtigh gematigh zijn, zijn wy dese *steekte* meer als op andere *tijden* en in andere *gematigheden* onderworpen: daer-en-tegens in den *hoogen ouderdom*, wanneer onse *lichamen* droogh en kout ghematigh zijn, werden wy selden van desen *vijand* bevochten.

Onder de *onnatuereijke* komt ons voor eerst de *Lucht* voor, dewijl die onder de selve wel het aldergemeenste is. Dese dan met vele *quade dampen* gemenght, ofte door eenige *smette* besmet, ofte door de *involoyende kracht der sieren* van haere *natuereijke gematigheyt* gewecken zijnde, werdt bequaem om foodanigen *vuyng* en *opborrelingh* van het *bloed* op te wecken en te *veroorjaecken*: hier door sien wy dat dese *steekte* op sommige *tijden* soo gemeen is, datter nauwelijcks, in die *besmette* ofte *ongematigde lucht*, Huys-gefinnen gevonden werden, de welke van dit *quaet* bevrijdt blyven. En alsoo de *lucht* op het eene *Faer-geety* anders als op het andere *gematigh* is, soo willen oock sommige het eene *Faer-geety* voor het andere de bequaemheyt hier van toeschrijven. Maer alsoo de *gematigheyt* van de *lucht*, schoon sy op verscheyde *Faer-geetyden* oock verscheyde is, nochtans op de eene *tijdt* soo wel *natuereijk* is als op de andere, dewijl sy soo wel met het eene *Faer-geety* als met het andere *over-een-komt*, en dat geen *natuereijke* maer een *onnatuereijke lucht*, hier oorfaeck van is, oock dat op de eene *tijdt* van het Jaer de *lucht* soo wel *onnatuereijk* als op de andere kan werden, en sonderen wy hier geen *Faer-geetyden* uyt: want wy sien dat dit *quaet* somtijts in de Lente, somtijts in de Somer, somtijts in den Herfst, somtijts in de Winter, wanneer onse *wateren* van de koude *gefruyckelt* zijn, meest *opgeweekt* werdt: het welke de *Inwoonderen* van dese *plaats* by nae de *geheele twee voorlede jaeren* door van 1648 en 1649 tot *verwonderens toe*, wel bitterlijk hebben moeten *besueren*.

Ten *tweeden*: de *spijs* en den *dranck*, de welke alsoo sy in onse *lichamen* ingaen, en wy foodanigen *voetsel* uyt haer *trecken* als sy selfs in hebben, niet alleen dese *steekte* kunnen *opwecken*, maer alsoo wy soo wel het *quade* als het *goede* van haer *deelachtigh* werden, komt het *dickwils* te *gebeuren*, en voornamentlijk in die *gene*, de welke *sonder mate* ofte *onderscheydt* soo wel *quade* als *goede spijs* en *dranck* nuttigen, dat sy de *verdorventheyt* der *vuchten*, die wy al voorens de *voornaemste oorfaeck* van dese *steekte* *geleygh* hebben te zijn, oock *eenighints* helpen *vermeederen*.

Ten *derden*: De al te *groote bewegingh* van het *lichaem* *verweekt* een *hitte*, waer door het *bloet* wert *aengestecken* en tot *reuyen* gebracht. Aen d'ander *zijde* door al te *groote stilte* en *ledigheyt* werdender *veel vuyligheden* in het *lichaem* *vergadert*, de welke *lichtelijck* een *verdorventheyt* *veroorjaeken*, waer door dese *steekte* wert *opgehitst*.

Ten *vierden*, het al te *langh duerig waken*, alsoo het van *gelijcken* een *onnatuereijke hitte* *veroorjaeckt*, komt het hier met *deal* te *groote bewegingh* *over een*: *gelijck* oock het al te *veel slapen* met de *ledigheyt*.

En wat sullen wy voor het *lactse* van die *dingen seggen*, de welke *uytgeworpen* en *ingehouden* werden, als oock van de *beweging* van het *gemoedt*? Niemandt en kan *ontkennen* dat sy oock tot dese *steekte*, *gelijck* tot vele andere, *eenige hulpe* by-brenghen.

Onder die *dingen* de welke *tegens* de *natuereijk* zijn, staet ons hier voor al aen te *mercken* de *besmettinge*. Dat dese *steekte* *besmettelijk* is, *blijckt* *klarelijk*: want wy werden *dagelijcks* *gewaer* dat den *eenen* van den *anderen* met dese *steekte* *besmet* wert, en dit *quaet* in een *Huys-gefin* met *kinderen* *vervult* *ingedrongen* zijnde, *sal selde* (even als de *Peste*, de welke dese *Pockken* hier in niet heel *ongelijck* en zijn) aen *eenen* *ophouden*. Doch wat dese *besmettinge* is, en op wat *voor een manier* sy hier *werckt*, dient ter *loops eens* *aengemerckt* te zijn. De *besmettingh* dan is een *voortbrengingh* van *foodanigen quaet*, waer mede een *steek lichaem* *belaest* is, in een *ander lichaem*. Hier toe werden *vereyt* drie *dingen*: voor *eerst* een *lichaem* dat *besmet* is; ten *tweeden* het *middel* hoe en waer door dese *besmettinge* *geschiet*: en ten *derden* een *lichaem* het welke de *besmettinge* *onfangt*. Dese *moeten* alle een *seeckere* *over-een-komste* met *malkanderen* hebben, soo dat het *besmette* *sijn besmettingh* het *andere* kan mede *deelen*. Dese *mede-deelingh* *geschiedt* *wederom* door *driederley* *middel*: ofte *dooraenrakingh*, wanneer het *besmette* een *onbesmet lichaem* *aenraeckt*: ofte door een *midden* of *tufschien-komingh* van *yet-wes anders*, *gelijck* als wanneer het *venijn* *uyt een besmet lichaem* in *eenige kleederen*, *bedden*, of *diergelijcke*, *werdt ingedrongen*, de welke *andere* *komen aen* te *trecken* ofte te *beslapen*: ofte door een *doordringingh* van de *lucht*, wanneer het *venijn* van een *besmet lichaem* de *lucht* *bevieright*, die *naederhandt* soo door de *inwasemingh* als door de *sweet-gaten* van *andere* *werdt ingetrocken*. Doch dese *besmettinghe* en *werdt* niet aen alle *menschen* *sonder onderscheyt* *mede-gedeeldt*, maer *alleen aen die geene*, in de welke de *inwendige oorfaeck* *schuytende*, nu *eenige bequaemheyt* om *opgeweekt* te *konne* werden, *ghekreghen* heeft. Soo sien wy dat sommige by *Pockige Kinderen* *slapende*, nochtans geen *letsel* daer van en *krijgen*: *andere* *wederom* werden sy *mede-gedeelt* van *bystaen* *alleen*. Dese dan hier soo *over-een-komende*, en een *steek lichaem* *bequaemheyt* *gekregen* *hebbende*, om door een *bequaem* *middel* *sijne vierigheyt* in een *ander lichaem*, in het welke een *bequaeme* *inwendige oorfaeck* is *schuytende*, *voort te faeyen*, soo *werdt* den *eenen* van den *anderen* door een *besmettinge*, met dese *Pockken* en *Maselen* *bevieright*. Soo dat niet te *onrecht* de *besmettinge* *onder de uytwendige oorfaecken* oock *geplaest* moet worden.

Het IV. Capittel.

Van het onderscheyt der kinder Pockken en Maselen.

DE kennisse nu, soo van de *inwendige* en *voornaemste*, als van de *uytwendige* en *opwekkende oorfaeken* *verkre-*

kregen hebben, sullen wy tot het onderscheydt overtreden.

Wat belanght het onderscheyt het welke daer is tuschen de *Pocken* en *Maselen*, dat hebben wy al voorens in 't tweede Capittel klaer genoegh aangewezen, soo dat het overtolligh zijn soude, het selve hier wederom te verhalen. Alleen sullen wy spreken van de *Pocken*, waer uyt lichtelijck oock het onderscheyt der *Maselen*, voor soo veel als haer aengaet, kan gemaect werden.

Deze dan zijn of eygene of oneygene.

De eygene *Pocken* verschelen van malkander, ten opzicht van de vochten die de overhandt in het Moederlijke bloed hebben: soo besaen sommige, gelijk in het voorgaende Capittel gesegt is, meest uyt een Galachtige vocht, sommige uyt een slymige, andere uyt een sware dicke en giftachtige, andere uyt een bloedige.

Hier van daen komt het onderscheydt van hare hoedanigheyt, genomen, dat sommige geelachtigh, sommige witachtigh, andere bruynachtigh, andere roodachtigh haer selve vertoonen.

Oock soo geeft de verscheydenheyt der vochten yedes tot hare rashe of trage voortkoming: want sommige openbaren haer in het begin van de sieckte, andere nae het verloop van eenige dagen, nae dat de vocht waer uyt sy voortkomen dick of dun, warm of kout is, en ras of traegh bewogen werdt.

En wat sullen wy seggen van de veel of weynigheyt der *Pocken*? Deze volgen oock de veel of weynigheyt der vochten: want daer de oorfaeck groot is, kan 't veroorfaeckte niet kleyn zijn. Soo dat het geheele onderscheyt alleen aen de inwendige oorfaeck schijnt te hangen.

De oneygene zijn alleen in onse Tale bekent, en zijn of *Wint-pocken*, of *Steen-pocken*.

De *Wint-pocken* zijn witte en klare Puyskens, ontrent van die groote gelijk Rasijne of Erweten, dewelcke over het gantche lichaem opkomen.

De *Steen-pocken* zijn kleyne Puyskens met weynigh etter vervult, cyl en verre van een over het lichaem veripreydt.

Deze oneygene en zijn soo schadelijck niet als de eygene, zijn oock selde met sware Koortsen vergeselschapt, soo dat de siecken van dese niet heel licht bedde-vast en raecten, dewijl sy van een kouder en waterachtiger vocht voortkomen.

Het V. Capittel.

Van de Ken-teecken en deser Sieckte.

DE Ken-teecken waer door dese sieckte bekent wert, zijn teecken of van het toekomenden, of van het tegenwoordige.

De teecken van het toekomende zijn foodanige, de welke ons aenwijzen dat dese sieckte onder de leden en op haer komste is. Deze zijn of onseckere en ongewisse, of seckere en gewisse teecken.

De onseckere en ongewisse geven alleen een vermoeden en achterdencken van de komste: Soo geven de besmette

lucht, de jonge jaren, den ommeganck met foodanige de welke dese sieckte alreede hebben, en een gestadige Koortse gesamentlijck, een vermoeden en achterdencken aen die gene, de welke dese sieckte nooyt gesinaect en hebben, van de selve te sullen krijgen.

De seckere teecken werden genomen uyt de toevalen, die dese sieckte gemeenelijck vergeselschappen.

Deze zijn voor eerst pijn in de lenden, de welke dickwils, alleen met een Koortse vergeselschapt zijnde, sonder met enige van de volgende teecken vermenght te zijn, ons de toekomst van dese sieckte aenwijst. De oorfaeck van dese pijn schijnt de hitte en opkoocking van het bloedt te zijn: want de *grootte Ader*, de welke, gelijk als bekent is, ontrent die plaetse gelegen is, is als dan seer vervult en uytgespannen, soo dat sy, gereckt zijnde, de naeste omleggende deelen perst, beswaert, en verhit, waer van als dan dese pijn verweckt wert.

Ten *tweeden*, een beswaerde Hooft-pijn, de welke veroorfaeckt wert van de dampen die door de koocking van het bloedt opwaerts aen na het hooft stighen. Dese pijn is oock dickwils seer steekelachtigh en prickelachtigh, voornamentlijck, dan wanneer eenige scharpe vochten hier de overhandt hebben, soo datter somwijlen een veelvoudigh genies, door de Kittelingh en prickelingh der neus, die dese scharpe dampen veroorfaeken, na volght: Somwijlen verwecken sy door hare scherpigheyt een ontsporingh des neus, voornamentlijck dan wanneer der enigh bloedt mede opwaerts aengedreven werdt. Somwijlen veroorfaeckt sy in de oogen een ontfekentheydt door hare groote hitte, soo dat de selve seer glinsterende in het hooft staen. Somwijlen doen sy door hare scherpigheyt de oogen traenen. Dickwils komter oock by dese pijn een raserny, wanneer de dampen de Hersenen te veel ontfellen.

Ten *derden*, een beswaerden aestem, een schorheydt in de keel, en een hoeft: de welke veroorfaeckt werden, ten deele van eenige scharpe vochten, die, door de onnatuerlijke hitte des hoofts los gemaect zijnde, op de Longe en Longe-pijp komen neder te vallen: ten deelen van de veelheydt der dampen, de welke de Borst vervullende, de Longe alsoo komen te persen en te benaewen, dat de uyt en inwafemingh belet werdt, en door haer scherpigheyt een kuch of schorheydt voortkomt.

Ten *vierden*, Hart-kloppingen en Hart-vangen. Dese werden veroorfaeckt van een senijnigheyt der vochten, die als dan door den dagelijckchen ommeloop van het bloedt het Hart besmetten.

Ten *vijsden*, een scharpe prickelingh over het gantche lichaem, voornamentlijck dan wanneer de *Pocken* of *Maselen* op haer uytkomen zijn: dewijl de scharpe dampen, en oock van gelijcke de vuurige vochten het vel als dan uytspannen, en door dien sy uyt-tocht soecken, het selve komen te quetsen, waer van dese prickelingh veroorfaeckt werdt.

Ten *sesden*, en ten laetsten, een gestadige Koortse, dewelcke haer selyen altijd in het begin openbaert, en door hare hitte veeltijds een dorst en drooge mond mede brengh.

De oorfaeck van dese Koortse hebben wy al voorens gesegt.

fecht, de opkokingh en reuyingh van het bloed te zijn, soude derhalven overtolligh zijn, het selve hier wederom wijsloopigh te verhalen.

Deze dan alle te gelijk, ofte eenige van deselve in het bysonder, maecten ons kennelijck, dat dese Sieckte op haer komste is.

Doch hier dient oock gelet en onderscheyden te zijn, welke van beyde: te weten, de *Pocken* of *Maselen* op haer komste zijn. Dit konnen wy ten deelen uyt de voorgaende *Koortse* afmeten, de welke in de *Maselen* grooter, in de *Pocken* daer-en-tegens kleynder is: ten deelen uyt de toevallen, die ons voor teyckenen gediend hebben, dewelcke in de *Pocken* grooter, in de *Maselen* daer-en-tegens kleynder zijn. Hier komt by, dat, soo wanneer yemant geen van beyde dese Sieckten oyt beproeft en heeft, gemeenlijck de *Pocken* de voortocht hebben: en soo wanneer yemant een van beyde gehadt heeft, staet veeltijds het andere te verwachten.

De Kenteecken, die ons de tegenwoordige Sieckte aenwijzen, zijn soo klaer, dat sy de selve de onervarene in de Genees-konst niet onbekent en zijn: want wanneer, nae dese voorverhaelde teekenen, het gantsche lichaem met roodachtige en witachtige Puyjsens en Sweertjens bekleed wert, salder niemandt aen de *Pocken* twijfelen: en wanneer het met roode Flaecjkes en Stipjes overal beslaekt is, sal 't by yder een voor *Maselen* erkent werden. Maer te weten, wat vocht in dese of in geene *Pocken* meerder de overhandt heeft, gaet eygentlijck de Genees-konstenaren aen. Dit dan wert kennelijck uyt de koleur der *Pocken*, van de welke wy in het voorgaende Capittel gehandelt hebben.

Het VI. Capittel.

Van de Voorteecken der Sieckte.

DE Voorteecken van dese Sieckte wijzen ons drierley dingen aen: Voor eerst, de natuer van de sieckte: ten tweeden, den tijdt hoe lange sy gemeenlijck staet: en ten derden, de uytkomst van de selve.

Wat de natuer van dese Sieckte belincht, dit is een haestige en swaere Sieckte, die niet sonder kommer en sorge is, voornamentlijck in de volwassene, in de welke de natuer, door haere swachtheydt, ofte door de onbequaemheyt van de voornaemste oorleek, dit quaet in de Jonckheyt niet hebbende konnen voortbrengen, als dan in den Ouderdom de scheidinge met meerder kracht, door de vast gebondenheyt van het lichaem, moet uyt wercken, waer door het lichaem oock grooter gevaer komt te lyden: 't welck wy de voorlede Winter van 't jaer 1649 niet als al te veel gewaer geworden zijn.

Den tijdt hoe lange sy de menschen gemeenlijck quellen, is in de eene korter, in de andere langer. Want gemeenlijck eyndigen de *Maselen* op den sevenden dagh: de *Pocken* daer-en-tegens, dewijl sy wat verlanger voort komen als de *Maselen*, om dat sy van een dicker en trager vocht veroorleekt werden, eyndigen veeltijdt op den

verthienden dagh. Doch dit geschiet veeltijts, maer niet altyds: want sommige zijn my voorgekomen in dewelcke de *Pocken* tot drie à vier weecken toe haer stant gehouden hebben, soo dat onder haere by nae verdrooghde rooven en schorfen tot drie reyfen toe wederom nieuwe *Pocken* opquamen. Dit staet altydt vast, dat hoe sy eerder uytkomen, wanneer daer geen nieuwe stoffe by en komt, hoe sy oock eerder eyndigen.

De uytkomst en het eynde van dese Sieckte, is wel het voornaemste waer op hier behoort gelet te werden: want te konnen voorseggen, of dese Sieckte ten goeden ofte ten quaden sal eyndigen, en of den Siecken het leven behouden sal, of dat hy het selve sal moeten verliesen, en geeft geen kleyne luyter aen den Genees-konstenar. Het is dan sulcks dat dese *Pocken* en *Maselen* ofte ten goeden, ofte ten quaden eyndigen: het welke wy als dan konnen voorseggen, wanneer wy de groote of kleynste van de sieckte, met de krachten van den Siecken gaen vergelijken, en 't samen overwegen: want nae dat het eene of het andere de overhandt heeft, volghet oock het eene of het ander eynde.

De groote van de Sieckte wert bekent, ten deelen uyt de selheyt van de Koortse met haere toevallen: ten deelen uyt de veelheyt, en quade gestalte der *Pocken* selve.

De kleynste van de Sieckte, wert bekent uyt het tegenstrijdende van de groote.

De krachten werden afgemeten uyt de lijdtzaamheyt en verdraeghsaemheyt van den Siecken, oock uyt de werkingen van de Natuer selve, gelijk als sulcks in alle Sieckten geschiet.

Doch om hier wat breeder te gaen, sal ick de teekenen van een goede en quade uytkomst, wat klaerder voorstellen.

Een goede uytkomst dan wert verwacht wanneer de krachten veel zijn, de Koortse daer-en-tegens kleyn is, en niet sel aen en gaet, de toevallen weynigh zijn, en deselve Koortse, nae dat de *Pocken* uytgekomen zijn, den Siecken of t'eenemaal verlaet, ofte ten minsten met minder selheyt bestoockt: want hier uyt wert geoordeelt dat de vuurigheyt uyt de Inwendige edele gedeelten al verhuylt en verplact is: het welke soo een verlichtingh aen de natuer geeft, dat al het quaet vermoeden wegh genomen wert; te meer in dien de toevallen te gelijk met de Koortse den siecken of t'eenemaal verlaten, ofte vermindert werden.

Soo krijgen wy oock de hope, van een goede uytkomst uyt de *Pocken* selve: te weten, dan, wanneer de *Pocken* ras en lichtelijck voor den dagh komen: wanneer sy wit, sacht, en hoogh op staen en sweeren, soo dat sy malkanderen niet of naeuwlijcks en raken: en dan te meer, wanneer het vel alleen, en niet de inwendige gedeelten beschadicht werden. Want hier uyt blijkt voor eerst de kracht van de natuer, dewelcke het quade bequaemlijck uytwaerts aen drijft, en alsoo de overhandt behoudt: ten anderen dat de vocht, die dese sieckte veroorleekt, niet als te quaedt en is. Het welke ons een vast vertrouwen geeft van een goede en gewenste uytkomst.

Aen d'ander zijde staet een quade uytkomst te verwachten, wanneer de Koortse sel en sterck aengaet, en nae het uyt-

uytkomen der *Pocken* niet afen neemt nochte en vermindert. Want hier uyt blijkt, dat de natuer de quade vochten geen meester geweest en is, nochte deselve bequamelijk van de inwendige Deelen na het Vel toe heeft kunnen uytwerpen, maer dat de Edele gedeelten als dan noch van de vuyligheyt bewaert werden, waer door de krachten oock het onderspit moeten delven. Wat de toevallen belanght, hoe dat die meerder en swaerder zijn, hoe dat 'er oock minder hope van 't leven te verwachten staet. Soo geven ons, nae dat de *Pocken* uytgekomen zijn, een raserny, een benaetheydt voor het Hart, dewelcke met een beswaerden Afem vermenght is, een langhduerigen hock, overtollich braecken, een Rooden-loop, bloedigh water, swart water, een kleyne hope van een goede uytkomst.

De *Pocken* selve geven ons oock dickwils eenige quade teyckenen, uyt dewelcke wy yets quaets komen te vreesen. Soo geven ons de kleyne, platte, pitachtige, groenachtige, swartachtige, harde, veelvoudige, en die, dewelcke als tot malkanderen schynen gelooopen te zijn, en de eene op de andere kryge (gelijk *Avicenna* seght) een quaedt vermoeden: want dese vertoonen onsen deelen de swackheyt van de uytwerpende macht, die de vuyligheyt niet bequaem heeft kunnen voort-stooten, waerom de *Pocken* als dan kleyn, plat, en pitachtigh blyven: ten deelen de veelvoudigheyt, dickheyt, en quade hoedanigheyt van de veroorsaekende vocht, waer door de *Pocken* veelvoudigh, hardt, groenachtigh, en swartachtigh haer selven vertoonen. Doch de quaetsse van allen, en die t'eenemaal doodelijk zijn, zijn die, dewelcke, nae dat sy uytgekomen zijn, wederom inslaen: want hier door treckt de vuyligheyt, de welke nu al in de uytwendige deelen haer plaets genomen hadde, te rugh nae de inwendige edele gedeelten toe, die daer van als overvolpt werden, soo dat de Siecke veeltijts haer leven binnen weynigh uren komen te verliezen.

Het VII. Capittel.

Van de Genefsinge der Pocken en Maselen.

NA dat wy nu dese sieckte met hare oorfaecken, onderscheydt, kenteecken, en voorteecken voorgedragen hebben, sal het niet ongevoegelijk zijn, dat wy de genefsinge hier oock een plaets verleen, dewijl de kennis van een sieckte voor een goet Arts niet alleen genoeg en is, maer dat de wetenschap van deselve te kennen genefsen, oock ten hooghsten nootfaeckelijck is.

Wat dan dese genefsinge belanght, die wert door drierley werckingen te wege gebracht: te weten, door een goede manier van leven, door de handtwerckingh der Heel-meesteren, en door goede en bequame Genees-middelen.

Om dan voor eerst een goede manier van leven te houden, sal de Lucht waer in, en ontrent de Siecke haer selven onthouden, gematigt zijn, tusschen Koude en Hitte, soo nochtans dat zy meer nae de warmte als koude is hellende, op dat de sweet-gaten bequaem geopent werden, en de uyt-wasemingh gemakkelijck geschiede: want een koude lucht

sluyt de sweetgaten toe, belet de uytwasemingh, en liet gene de Natuer uytwaerts aen drijft, drijft zy wederom te rugge, waer door de *Pocken* als dan komen in te slaen, soo dat de Siecke in groot gevaer van haer leven komen te vallen. De al te groote Hitte, daer en tegens vermeerderd de Hitte van de Siecke, en verweckt alsoo een bangigheyt en benaewtheyt van het Hert, waer dat flaeute en, hartvangen, en diergelijcke, door veroorsaect werden. Om dan dese lucht te matigen, salmen des winters een Kamer voor den Siecken kiesen die na het Zuyden staet, deselve met vier verwarmen, alle tocht soo veel als mogelijk is weeren, en den Siecken warm nae gelegentheydt gedeckt houden. Des Soomers, wanneer de hitte van de lucht seer groot is, kan men een kamer kiesen die na het Noorden gelegen is, de selve met groene verkoelende kruiden besloeyen, en het decksel na gelegentheydt verminderen. Doch van soo een groote hitte en hebben wy hier te lande geen groote noodt, soo dat wy hier oock soo heel sorgvuldigh niet over en behoeven te zijn.

Den Siecken sal sich in het begin van dese sieckte van veel etens onthouden, op dat de Natuer die in het uytwerpen van de vochten nu besigh is, niet tot de kokingh van spijs en dranck verleydt en werde, en alsoo van haer werck afgetrocken zijnde, de uyt-dryvingh staect: te meer, oock also selve de goede spijs in geen bequame gijl verandert kan werden, dewijl het lichaem met quade vochten vervuld is, gelijk by *Galenus In comm. ad aph. 1o. Lib. 2.* blijkt. Doch naderhandt wanneer de *Pocken* ter dege uytgekomen zijn, en de koortse ofte verminderd ofte wegh is, kan hy zijn lust met minder sorge boeten, soo nochtans dat de spijs die hy nutticht niet soudt, suer of scharp en zy, maer een weynigh verkoelende en wat bindende, ten zy het lichaem al te seer gesloten ware, op dat de hitte van het bloed gematigt, en de Inwendige deelen versterckt mochten werden: gelijk als Appelen, Peeren, *Quen* gebraden, versche gekarrende Melck met een weynigh versche Boter opgekooct, en diergelijcke. Alle heete dingen, gelijk als *Paschalius Lib. 2. de curand. Morb.* seght, moeten hier gemijdt werden. Spijs die veel voedsel geeft, gelijk als Vlees, Eyren en diergelijcke, is hier oock niet dienstigh.

Den siecken sal sich voor zijn dranck met kleyn-bier of gerste-water te vreden houden, waer in dat men een pop van Harts-hoorn en corael gevult kan doen hangen, op dat de inwendige deelen te beter van het Fenijn bevrijdt souden, mogen werden. Alle wijnen moeten hier gemijdt werden al hoe wel dat sommige den rooden wijn veel in 't gebruyck hebben: doch andere van beter gevoelen dringen hier seer tegen en seggen, dat zy door hare hitte niet alleen de hitte van de sieckte vermeerderd, maer oock het ingewant, en voornamentlijk de Nieren ontfleeckt en bevirright, soo datter dickwils een groote loosingh van bloedt met de Waterloosingh vermenght, die de natuer van haer werck afleydt, door veroorsaect wert, door dien het bloedt als dan niet uytwaerts aen na het vel toe, maer innewaerts aen na de Nieren toegetrocken zijnde, den drift van de natuer beledt, het ingewant verfwackt, en overvolpt, waer van de Siecke in groot gevaer van haer leven komen te gera-

ken, gelijk het selve in het voorgaende Capittel ter loops is aangewesen. Dit selve is my onlanghs oock in seecker Dochtertje van ontrent thien of elf jaren oudt voorgekomen, het welke in een tamelijck goet gestel van de sieckte zijnde, en haer lust in den rooden wijn wat overtolligh geboedt hebbende, in foodanigen bloedt-loofingh verviel, dat zy in plaets van water niet als klaer bloedt met soo een menichte quijt wiert, dat haer niet alleen de krachten quamen te begeven, maer oock de *Pocken* selve, die nu al klaer op begonnen te sweeren, plat wierden en infloegen, waer na binnen korten tijdt de doot gevolgt is.

In dese sieckte is een Naturelijcke slaep niet quaet, maer alte veel is schadelijck: want daer door soude lichtelijck de uytgedreve vuylichghed wederom innewaerts aengetrocken werden. Den onvergelycklijcken *Hippocrates*, hout het al te veel slapen in sieckten, gelijk als oock het al te langhduerigh waken, in sijn driede kortbondige spreuck van zijn tweede boeck, *Aph. 3. Lib. 1.* voor schadelijck.

Het lichaem moet natuerlijcker wijse open zijn, op dat de vuylichghed niet al te seer en kome te rotten, en de sieckte vermeerdere: het welke, indien het te seer geloten is, met een sachte Clysteer of setpille, gelijk hier na breeder sal aangewesen werden, kan geopent werden.

Groote droefheydt, sware gelachten, schrick, sorgh, en vrees moeten hier een zyde gestelt zijn: want daer door werden de geesten met het bloedt innewaerts aengetrocken, soo dat de *Pocken* lichtelijck souden komen in te slaen. Groote vreugde (nochtans) en blychchap en komen met geen sieckte over een: maer den *Artz* sal hier op letten, dat hy althijt den Siecken soo veel hoops van geneesinge geeft als 't mogelijk is, op dat het Hert eenigfins verheught, en de Geesten uytwaerts aengedreven mogen werden.

Ten tweeden, wat de handwerckingh der Heelmeesteren aengaet: hier heeft het Ader-laten plaets, het welke in het begin van de sieckte, eer de *Pocken* of *Maselen* haer selven noch vertoonen, in het werck gestelt zijnde, voor een van de voornaemste middelen gehouden werdt, waer door de sieckte haer kracht komt te verliezen, gelijk *Galenus*, 6. *Epidem. comm. 2. tex. 30.* en *Avicenna*, *Lip. 4. Fem. 1. tract. 4. cap. 10.* en met haer alle navolgende Geneeskonstenaren getuygen. Want de groote van de oorsaeck werdt hier door verkleeynt, de veelte van het bloedt verminderdt, de overtollige hitte uytgeblust, en de natuer, die besich is met de vuylichghed uytwaerts aen te drijven, in hare werckingh geholpen. Het welke ons de natuer oock dick wils selve leert, wanneer zy, door de veelheydt van het bloedt overladen zijnde, haer selven door het bloeden uyt den neus komit te ontlasten, soo dat het de Siecke als dan veel lichter krijgen, en met minder moeyte en sorgh tot haer voorrige gesontheydt geraecken. Het welke *Epiphanius Ferdinandus* (*Loc. citat.*) oock getuyghet, en seght vele en verscheide *Kinderen* gekent te hebben, die, in het begin van dese sieckte veel bloodts uyt haer neus quijt geworden zijnde, haer selven niet alleen daer van beter bevonden, maer oock minder *Pocken* en *Maselen* kregen. En *Johannes Schenckius* (*Insherv. Lib. 6. De morb. epidem.*) Schrijft dat zijn eygen Huys-vrou ontrent de veertigh Jaren oudt zijnde, na dat zy seven maenden hadde swanger

gewest, met dese sieckte bevangen wierdt, en een groote loofingh van bloedt uyt de neus haer overgekomen zijnde, seer geluckelijck, sonder schade van hare vrucht, tot hare voorgefondt heydt geraeckt is. Diergelijcke komt ons dagelijcks voor, 't welck niet alleen door de ondervindingh, maer oock door de reden selve bevesticht kan werden: want dese bloedt-loofingh en is geen toevallige uytstortingh van een overwonne natuer, gelijk van de Nieren stracks geseght is, maer een behoorelijcke ontlastingh van een overwinnende natuer, die haere vuylichghed niet inwaerts aen na de Edele Ingewanden en treckt, maer deselve tot in debuytenste Aderen toe drijft en uytwerpt, soo dat hier den drift van de natuer gevolgt werdt. De Artzen dan, als helpers en volgers van de natuer, gebieden hier, niet sonder groot reden en geluckigen voorangh, het Ader-laten. Doch om het selve wel in 't werck te stellen, moet 'er niet alleen getien en gelet werden op den bequamen tijdt van de sieckte, maer oock op den bequamen ouderdom van de Siecke: want Jonge *Kinderen* een Ader te willen openen, en laet ons haere teerheydt van jaeren niet toe: aen dese zijn de Italianen in plaets van Ader-laten, het setten van Koppen gewoon, het welke by ons soo seer in 't gebruyck niet en is. Wy Laeten dan die alleen, welckers gemaetigheydt, tijdt van sieckte, en ouderdom het Ader-laten toelaet.

Ten derden, en ten laetsten, komen ons voor de Geneesmiddelen die in dese sieckte gebruyckt werden. Dese zijn veele en verscheiden, van de welke sommige de natuer ontlasten door het uytwerpen, verminderen, en verbeteren van de veroorsaeckende vuylichghed: sommige beschermen en bewaren soo de inwendige als de uytwendige gedeelten van het Lichaem, door het wechnemen der toevallen.

Wat de eerste soorts belanght, hier werdt getwijffelt of de Kamer-gangh maeckende geneesmiddelen hier oock plaets hebben ofte niet? Waer op met ondericheyt by veele geantwoordt werdt, dat de starcke en selle af-treck-makende Geneesmiddelen, hier geenfins gebruyckt en mogen werden, op dat de natuer van haer werck niet misleydt en aigetrocken en werde: maer dat de sachte, en die gene de welke het lichaem sonder groote bewegingh schoon maecken, hier eenighfins gebruyckt konnen werden. Want *Galenus* (*Loc. citat.*) pleeght in breede Puystjens, dat veele op *Pocken* duyden, niet alleen ter Ader te laeten, gelijk oock by ons aen-gewesen is, maer oock Kamer-gangh-maekende geneesmiddelen in te geven. 't Welck van veele huydendaeghs naegvolgt werdt, die in het begin van de sieckte, nae de negen-en-twintighste kortbondige spruck van het tweede Boeck, van den grooten *Hippocrates*, haer Sieckens lichaem, met eenige sachte af-treck-maekende Geneesmiddelen, gelijk als *Manna*, *Cassia*, *Tamarinde*, en diergelijcke, gewoon zijn te bewegen: andere doen dit in het afgaen van de sieckte. Doch al-hoe-wel dit in 't algemeyn eenighfins schyn't plaets te konnen grypen, soo wil ick nochtans alle voorlichtige Artzen geraden hebben, haer selven in het voorforgen der Siecken hier soo veel van te onthouden als 't mogelijk is: want hoe sacht dat deselve wercken, dewijl sy niettemin van boven tot beneden moeten doorgaen, kan het oock niet minder zijn,

of het gantsche lichaem werd van de selve bewogen, soo dat lichtelijck in de reuyng van het bloed een lichte natuer van haer werck soude afgetrocken werden: want in de reuyng van het bloed werden de lichamen dickwils raffer en lossier bewogen, soo dat in sachte lichamen sachte Genees-middelen sterck zijn. En in het laetste van de sieckte, soude lichtelijck, het lichaem door de voorgaende sieckte verfwact zjnde, tot een onstoppelijcke loop gebracht werden. Maer om nochtans de natuer hier eenige ontlastingh te geven, op dat de vuyligheyt de welke in de Dermten besloten leght, door al te grooten slot van het lichaem niet al te seer en kome te verharden, en met hare stige opstijgende vuyle en stinckende dampen het Hardt met de Edelen gedeelten van het lichaem en beschadige, en is 'er niet dat meer van alle verstandig: Genees-Konstenaeren gepresen werd, als het setten van een Clysteer. Dit segge ick, en is tot noch toe van geene vollinnige, hoewel schoon van eenige bequylde Beste-moeren, tegen gesproocken: want hier door werd de vuyligheyt uyt de Darmten bequaem, sonder eenige ontfeltemisse van het lichaem, getrocken: ja dat meer is, de Dermten selve konnen hier door versacht en genesen werden, even gelijck als de Keel-derm door een Gorgel-water, dewijl de Clysteer of versachtende alleen, of met af-treck-makende Genees-middelen daer onder vermengt, na dat een scherpsinnigh Genees-Konstenaer vindt noodigh te zijn, gemaect kan werden: gelijck als wanneer wy neemen wortelen van witte Malbe, Kaesjes blaen, Viole blaen, Tamblingel-kruys blaen, gepelde Gerst, Camille Bloemen, Bladen van roode Roosjen, en koocken dit te samen op, mengen naderhandt onder het gekleynde sap Olie van Roosjen, of van Viole voor een Clysteer: en wanneer wy de selve af-dryvender begeeren, soo kan daer tot versterckingh eenigh af-set-makend Genees-middel, gelijck als Diacatholicon, of diergelijcke onder vermengt werden. Oock soo komen hier de Set-pillen te pas, die van Honingh, Soudt, en stof van enkele Hiera toe-bereyd konnen werden. Alles om een bequame ontlastingh te maecten.

Het lichaem nu op foodanigen manier van sijne overtollige vuyligheyt, de welke in de Dermten schuyde, ontlast zijnde, staet het voorts den Genees-Konstenaer te verlorgen, by al dien de natuer een weynigh traegh in haer werck schein te blyven, dat de opkomende vuyligheyt uyt de inwendige gedeelten na het Vel toe gedreven wert: volgens den regel van den wijzen Hippocrates, Aphor. 21. Lib. 1. die seght, datmen die dingen, die welke uyt gedreven moeten werden, daer na toe sal leyden, daer sy meest na toe schijnen te hellen. Het welke hier geschieden kan door Drancken die gekooct konnen werden van Venckel-wortelen, Pieter-cely-wortelen, Bladen van Venus-haar, van Carduus Benedictus, Lange Rosijnen, Vigen, Annis-zaeds, Venckel-zaeds, en zaeds van Cytroemen. Het Visje-bier werd hier oock seer gepresen, dewijl het suyvert, versacht, en sweet verweekt.

Hier behalven moeter oock forge gedragen werden om de quaetheydt en sennygheyt de welke met dese sieckte vermengt is te matigen: het welke kan te wege gebracht werden, door foodanige Hart-sterckende Genees-middelen

die het sennijn tegen slaen: gelijck, Oost-Indische Lapis Bezaer, Roo-toebereyde Coralen, Schrapfel van Tussor, been uyt een Harten-herc, en diergelijcke; waer by somtijds oock wel wat Veneedsche Thriakel kan gedaen werden, wanneer de hitte in het lichaem niet al te groot en is.

De tweede soorte van Genees-midden zijn die, de welke soo de inwendige als de uytwendige deelen van het lichaem van alle toevallen genesen. De inwendige deelen, die hier veeltijds meest te lyden hebben, hebben wy in het tweede Capittel gefeght te zijn, den Gorgel, de Longe met hare Pijpe, de Dermten, en de Nieren.

Wanneer dan den Gorgel van dit quaect aengerochten werd, soo dat het swelgen, of belet wert, ofte beuwarelijck geschiet, als dan gebruycken wy Gorgel-wateren gekooct van Witte Heinst-wortel, Viole blaen, Weegbrae-blaen, Klim blaen, Kaesjes blaen, gepelde Gerst, Roo Roosje blaen, schellen van Granaet-Appelen, en Alwyn, onder welckers gekleynde sap gemengt kan werden, Syroop van Viole, met wat Syroop van Moerbessen. Soodanigen Gorgel-Water bevrijt de Keel seer voor alle quaet datter nae toe soude mogen komen, hout den wegh open, en belet door sijn bindende kracht, dat de gewellen de Kele niet al te seer en sluyten, het welke andersints een groot quaet soude veroorsaeken. Doch de kleyn Kinderen en konnen foodanige Gorgel-wateren niet wel gebruycken, daerom onderhouden wy die veeltijds met Lickseken, die wy maecten van Syroop van Granaeten, van Moerbessen, van drooge Roosjen, en van Viole. By al diender eenige merckelijcke sweeringen door de veelheyt der Pocken in den Gorgel sich selven openbaren, waer door den Siecken in een ongelegentheyt komt te geraken, soo maecten wy veeltijds een Gorgel-water van Witte Lely wortelen, Witte Heinst-wortelen, Kaesjes blaen, Viole blaen, Witte Malve, gepelde Gerst, Vigen en Lange Rosijnen, welke te samen met Water opgelooden zijnde, kan men onder het gekleynde sap wat Syroop van Viole met wat Heuningh van Roosjen gemengt werden. Dit doet de sweeren rypen en suyvert oock de selve.

Indien de Longe en den Roeper seer werden aengetast, soo dat 'er een scharheyt, korten Afem, ofte een verstiekingh schijnt te willen volgen, soo gebruycken wy foodanige Genees-middelen die de Borst toe-geeygent zijn, gelijck als Syroop van Venus Haer, van Hoef-blaen, van Soethoudt, van Viole, Lochsiamum & expertum, en diergelijcke. Oock kan daer een Borst-dranck toe bereyt werden van Witte Heinst-wortel, Viole blaen, Hoef-blaen, Venus Haer, Lange Rosijnen, Korenten, en Soethoudt, in welckers doorgekleynde sap eenige van de boven genoemde Syropen kan gemengt werden.

De Darmten komen hier oock niet selde te lyden, soo dat sy haer behoorelijck werck niet en konnen uytvoeren, maer laten alles wat in haer komt, sonder eenige veranderinge door loopen, somwijlen wel soo, dat 'er een Rooden loop uyt voort komt. Dese dan konnen bewaert en beschermt werden voor een toekomstende loop, met Weegbre-water en Tormentil-water gemengt en soet gemaect met Syroop van drooge Roosjen of van Queen, het welck voor

een *Julep* kan gedroncken werden. Oock in sodanige bekommeringh is *versche gekarende Melck*, opgewelt met *Dorren van Eyeren* en een weynigh *versche Boter* seer goet gedroncken. Doch indien den Rooden loop nu alreede den Siecken quelt, sal de selve genesen werden, soo 't mogelijk is, door foodanige Genees-middelen, als den Rooden loop toe-geeygent zijn.

Indien de Nieren, door den menighvuldigen overlast die haer werdt aengedaen, gelijk hier vooren breeder verhaelt is, komen te lyden en tot sweeren te raken, soo datter met het water veel bloedis geloofst werdt, als dan gebruycken wy *Veneetsche Terebintijn* in *Weegh-bree water* gewassen, en tot de hooghte van Pillen opgekooct: anderlints kan de selve voor die gene, die de Pillen, niet al te garen en gebruycken, met een weynigh van een *Doeyer van een Ey*, en eenigh nat in een vyfel vermengt, bequaem ingenomen werden. Somtijds, wanneer de *Terebintijn* tot Pillen gemaectt werdt, kander by gedaen werden wat *Drop van Soet-bout*, *Tragacanth*, *Bolus Armena*, en *Trachisc. de Alkenge*, na dat de nootzakelijckheit sal vereytschen. Anderlints kan men oock eenige andere genees-middelen toebereyden die ingedroncken konnen werden, soo als een redelijck Artz goet vinden sal.

Wat belangt de uytwendige deelen van ons lichaem, die werden hier oock dickwils seer ontsicht aengerast, en voornamentlijk de oogen, en den neus, die als dan oock hulpe toegebracht moet werden.

Om de hijdende oogen te helpen, en voor alle toevallen te beschermen, konnen ons tot troost dienen *Roo-water*, *Weegh-bree-water*, en *Oogen-troost-water*, met een weynigh toebereyde *Tutie*, *Witte Suiker-Kandy*, en *Saffraen* ghemengt: Doch indien wy bemercken datter een seer groote pijn en weedom in de oogen is, kander wat *Trachisc. Alb. Rhafis cum opio* by gemengt werden. Sooder een Schelle of Parel op 't oogh begint te komen, kan men *Witte Suiker-Kandy* seer hijn gestooten nemen, en blaesen die door een schacht van een penne dickwils in 't oogh. Wanneer de Oogh-schelen door al te grooten vierigheyt seer gewol-

len en toegesloten zijn, soo dat den Siecken het sien benomen wert, soo kan men de oogen met eenige *Bedt-watren*, die van *Lijnzaet-meel*, *Fenugriek*, *Kaerjer-blaen*, en diergelijcke ghekooct werden, betten. Hier hebbe ick dickwils *soeten Room* gemengt met wat *Saffraen*, met goet geluck sien gebruycken. De Moeders die van hare *Pockige kinderen* niet al te vijsen zijn, plegen haer de oogen op te lecken: 't welck niet quaat is voor de oogen, maer wat vijs voor de tongh.

De meeste schade die de neus komt te lijden is in hare holten en neus-gaten, alwaer sy dickwils tot sweeren komt. Dese bestrijcken wy als dan met *Oly van Soete Amandelen*: ofte oock wel met *Sap van Weegh-bree* en *Oly van Eyeren* vermengt, alles na eys van saecken.

Dese deelen, tot welckers hulpe ons de nootzaeckelijckheit dringht, aldus voorsien zijnde, staet ons voor het laetste, op dat wy oock de *schoonheit* te hulpe komen, op het aengelicht te letten: want dit wert dickwils seer swaer aengetaft, soo dat die, de welke te vooren schoon schein te zijn, naderhandt soo verrimpelt en verschroeyt werdt, dat hy sich selfs t'eenemael ongelijck is. Om dit voort te komen gebruycken sommige een *Goude*, sommige een *Silvere*, andere een *Stale naelde*, waer mede sy *Pock* voor *Pock* doorstecken, en den etter alsoo uytlaeten, op dat de selve niet diep en kome in te eten. Sommighe gebruycken hier om het aengesicht te verslachten, *Gebuttert Bier*, of *Schape-nat* daer *Gruenwe Erwteten* in gekooct zijn, waer mede sy het selve batten. De *Pocken* nu afgevallen zijnde, werden de Lick-teekenen en Pitten verkleyn en vermindert door het bestrijcken met het *vet* dat van een *Ham* afgefooden is: so oock van gelijcke, *oudt Speck* in de *vlam* gebraden en met *versch water afgewasshen*, maect het aengesicht gladt en effen. *Honigh* vermengt met *Zee-schuym* en *Witte Suiker-Kandy*, werdt hier voor seer goet gehouden. Soo zijnder oock verscheyde wateren en strijckelen ten desen eynde by andere gevonden, de welke, alsoo sy veele en verscheyde zijn, sullen wy de selve hier overslaen, en ons met het vooreverhaelde vergenoeght houden.

TOE-WORP

Aende

H E E L M E E S T E R S .

DE gantsche verhandelng der Genees-konste door Godts weldaet afgevaerdigt hebbende, schenck ick, u luyden, voor een toegift, en over-maet, een vernissts Spiegelng, betreffende 't Hayr wesen. Beleed door Fortunatum Plempium, Amsterdanmer Artz en Wijsgeer. Tot welke ick gewilliger gedreven ben, vernissts ick sie, dat ghy Heel-messters boven u heylsaem handt-werk meertijds in 't Hayr vernissts zijt. Het welck aengemerckt, wan jeder voor natuers uytsehat

gereeckent en gehouden wert, mogt u luy en schompert vernissten, al of ghy geschickt waert om de onnutte en uyt-gemonsterde natuers uytligheyt te scheyden. Derhalven Plempius wan u aller eer en achtngingh geswooren Voor-vechter, sal hem hier onderwinden met wisse Besluit-reedenen te betoogen, dat het Hayr geen uyt-werck, maer eygentlijk een gedeelte onser lichaems zy, even gelijck de hamaen en woeten. Om tot welck te geraken, is te slecht en dit

GE.